

KÁNYÁDI ANDRÁS

A velencei enciklopédista. Casanova levelei (Egy Téka sorozatba tervezett válogatás előszava)

Hitelesség

„Pontatlanul idézek, mert Livóniában ellopták a Horatiusom.” A Voltaire-t pocskondiázó varsói levélből vett idézet példaértékűen sűríti a 18. század egyik legjelentősebb emlékiratszerzőjének habitusát: a kendőzetlenségnek az utazással és a klasszikus műveltséggel való összefonódását. A háromszáz éve született velencei Giacomo Casanova (1725–1798) öregkorában írt emlékirataiban a művelt világ elé kívánja tárni saját kalandos életét, állítása szerint erkölcsjavító indíttatásból, márpedig e vállalkozás elengedhetetlen feltétele az őszinteség. Ennek megfelelően nem rejti véka alá posztumusz hírnevét megalapozó számtalan hódítását, meglepő részleteket árulva el női partnereiről, saját hajlandóságairól, egészségügyi problémáiról, miközben állítása szerint szinte teljes életének fény- és árnyoldalait az olvasó elé tárja. Okulásra buzdító tapasztalata viszont csak megfelelő tájékozottsággal válik az utókor számára hitelessé: fel kell előbb térképezni a vén Európát, szellemi és földrajzi értelemben egyaránt. Így jut el utazásai során velencei pátriájából Londonba, Moszkvába, Varsóba, de Lisszabonba, Drezdába vagy Isztambulba is, bejárja szinte egész Itáliát, megfordul a görög szigeteken, Párizsban és Bécsben, Madridban és Prágában, sőt még olyan, nemzetközi mércével kevéssé jegyzett helyeken is felbukkan, mint Lausanne vagy Pozsony. Remekműve, az *Életem története*, a csehországi Duxban (ma Duchcov) születik meg, ahol élete utolsó tizenhárom évét tölti, Waldstein gróf könyvtárosaként, javarészt íróasztala mellett. A nagyszabású mű kor- és művelődéstörténeti értéke páratlan, a felvilágosodást hirdető század valóságos enciklopédiája. Nem elég azonban világot látni, a kulturális örökség is kiemelt fontossággal bír, ezért – a klasszicizmus esztétikájával összhangban – lépten-nyomon ókori szerzők szövegfoszlányai bukkannak fel: Casanova előszeretettel hivatkozik a sztoikusok és a platonikus tanításaira, sűrűn idéz szatirikus epigrammákat, az augustusi aranykor költőtriászát pedig valósággal bálványozza. Írói pályafutása során Ariosto mellett a szintén eredetiben olvasott Horatius a leghűségesebb kísérője. Finnugor rokonaink földjén tett, félresikerült kiruccanása miatti szabadkozása hitelesnek tűnik: csupán emlékezőtehetségére hagyatkozhat, pontatlan idézeteit elnéző olvasója jóindulatában bízva.

Kányádi András (1971) – irodalomtörténész, PhD, habilitált egyetemi docens, Inalco, Párizs, kanyadia@yahoo.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-3>

Az *Emlékiratok* keresetlen őszintesége hagy azért némi kívánnivalót. XIX. századi megjelenése óta történészek és irodalmárok serege mutatott rá a szerző csúsztatásaira, melynek következtében az „önéletrajzi regény” műfajába való besorolása sem tűnik túlzásnak. A kutatások fontos fogódzójának épp Casanova levelezése bizonyult, mely nemcsak az emlékiratok fikcióját illető pontatlanságok korrekciójára kínált lehetőséget, hanem a sorsdöntő, 1774-es velencei hazaköltözéstől a huszonnégy évvel később bekövetkezett csehországi haláláig tartó eseményeket is megvilágította. A börtönzőkevénynek minősülő Casanova hazája Inkvizíciójától kapott felhatalmazást a hazatérésre, ám csak ellenszolgáltatás fejében, azaz a politikai rendőrségnek dolgozó ügynök gyalázatos szerepének vállalásával. Ezért szakadt félbe az élettörténet az ominózus évben, noha eredetileg a szerző jóval hosszabb távra tervezte beszámolóját, duxi tartózkodását is megörökítve. A leveleknek köszönhetően nyomon követhető viszont a rendkívül sokoldalú írói pályafutás kiteljesedése, különösen a Velenceből való, 1783 januárjában történt végleges távozás időszakától kezdődően. Értékük nemcsak életrajzi, irodalomtörténeti, történelmi és művelődéstörténeti okok miatt rendkívüli, hanem az úgynevezett „dux-i hagyatéék”, azaz Casanova hátrahagyott írásainak, életművének rendszerezése szempontjából is.

Az *Életem történetének* francia nyelven írt kézírata a szerző halála után a Drezdában élő rokonság birtokába jutott, innen került a lipcsei Brockhaus Kiadóhoz, mely először egy igen megrostált, német fordításban közölte. A levelezés számtalan, többségében töredékes kézirrattal együtt viszont továbbra is a duxi Waldstein-kastélyban maradt, ahonnan némi kitérő után a Prágai Állami Levéltárba szállították. A kilencezer oldalas (!) kézíratos hagyatéket Bernhard Marr rendszerezte még a 20. század első felében, Marco Leeflang pedig a hetvenes évektől kezdve apránként lefényképezte és számítógépbe írta, saját gyűjtésével kiegészítette, majd 2018-ban *Duxionnaire* elnevezésű teljes adatbázisát a liège-i egyetemnek adományozta, mely néhány éve a prágai intézménnyel kötött megállapodásnak köszönhetően digitalizált változatban is elérhető. Mintegy négyszáz, Casanova által írott levél, levélvázlat és levéltöredék vált ezáltal a kutatók és olvasók számára hozzáférhetővé, Marr és Leeflang átíratában, míg a velenceihez írott levelek száma másfél ezerhez közelít. Leeflang olyan levelekkel tette teljesebbé a Marr által katalogizált gyűjteményt, melyek nem a duxi hagyatékból származtak, hanem különböző könyvtárakban, levéltárakban, magángyűjteményekben találhatóak, vagy csak másolatban maradtak fenn, esetleg régebbi folyóiratok közölték. Ebből az imponáló levelezésből válogattunk a Kriterion Téka sorozatának kötetébe hetvenhét, Casanovától származó levelet.

Hírnév

Az *Emlékiratok* nyelve francia: műve előszavában a szerző arról beszél, hogy világnyelven szeretne az olvasókhoz szólni, az olasz pedig a 18. században legfeljebb a zene területén minősül annak. Giacomo ezt a szempontot levelezése során is szem előtt tartja. A Velencei Köztársaság összeomlásakor például franciául ír barátjának, Zaguri patríciusnak, akivel egyébként olaszul levelezik. Emögött az a szándék rejlik, hogy a többször átfogalmazott levél mondanivalóját – jelentősnek vélt történetfilozófiai és politikai fejtegetéseit – szélesebb közönség elé szeretné tárni; azaz nem közvetlenül

barátja a címzett, hanem a franciául tudó nemesek, akik között az új, osztrák hatalom képviselői is érdeklődéssel olvashatják, esetleg nyilvános felolvasáson vehetnek róla tudomást. Szintén érdekes Giovanni nevű öccsének, a drezdai festőnek címzett két levél szembeállítására: az első olaszul van, és a kettejük közötti megbékélést szorgalmazza, öt évvel később viszont franciául ír neki, mert szakmai kérdések foglalkoztatják. Kaunitzhoz, az osztrák kancellárhoz, először franciául fordul, a diplomácia nyelvén, hogy a Bécsből való kiutasítása ellen tiltakozzon, második bécsi tartózkodása idején viszont olaszul szeretné könyve cenzúráját megakadályoztatni; utóbbi kísérlete félig-meddig hivatalos, mivel ekkor a velencei nagykövet titkáráként dolgozik. De akad olyan levélvázlat, amelynek fele franciául, fele olaszul íródott – spanyol szerelmi vetélytársához, Ricla grófhoz címzett sorai –, és ahol a figyelmeztetés franciául, a gyalázkodás olaszul hangzik el, sőt olyan is, ahol a francia levelet a cinkosság jegyében olasz bekezdés szakítja meg. Giacomo anyanyelve az olasz (esetleg a velencei), mégis saját élettörténete, fennen hirdetett őszintesége ellenére a világnyelvhez idomul. Az irodalmi ambíció felülbírája a természetességet: a fontos, nyilvánosságnak szánt mondanivaló mindig francia köntöst kap.

Az alacsony sorból származó Casanovát ugyanakkor a társadalmi bizonyítás vágya is fűti. Ezért írja Opiznak, csehországi levelezőpartnerének, hogy „az igazi nemesség az egyéntől függ”, nevelésesnek tartva partnere azon igyekezetét, hogy polgári családfáját tanulmányozva dicső nemesi ősökre bukkanjon. Szintén emiatt gúnyolja ki a Zaguri-levéliben a patríciusokat, akik szerinte szerencsés opportunizmusuk folytán kaptak érdemtelenül előjogokat, vagy Grimani lovat, aki származása miatt alázza meg. Casanova szereti önmagát a jogfosztottság ellen harcoló értelmiségiként feltüntetni: torinói kiutasításakor Justinianus törvénykönyvére hivatkozik, és a társadalmi egyenlőtlenségben látja legfőbb akadályát annak, hogy a grófi rangú D’Agliè rendőrkapitánnyal szót értsen. Érthető tehát, hogy a jobb érvényesülés érdekében nem riad vissza önmaga megnevelésétől: kedvenc álneve, az 1760-tól használt „Chevalier de Seingalt”, vakmerően hirdeti az egyén szabadságát, az ábécé betűinek mindenki előtt nyitva álló „használati jogát”. Ennek fényében elég meglepő a francia forradalom zászlajára tűzött jogegyenlőség radikális elutasítása: mindvégig a monarchia híve, magatartását talán a véres erőszaktól való undorodás magyarázza. Tény, hogy a különben haladó gondolkodású Casanovát a feudális hierarchia feltétlen, már-már paradox tisztelete jellemzi, levelei is erről árulkodnak.

De akkor hogyan orvosolható a megbélyegző származás? Természetesen írás révén, mely megszünteti a társadalmi korlátokat. A Casanova-levelek egészséges írói öntudatot sugároznak, a levelezőtársak között pedig szép számmal akadnak hercegek és grófok, tudósok és miniszterek. Már legelső fennmaradt levelében jelzi, hogy közeleg az idő, amikor rá is oda kell figyelni. A lengyel király tiszteletére olasz stanzákat ír, a görzi nyomdásszal a *Lengyelországi zavargások története* címet viselő, európai olvasótábor figyelmébe ajánlott történeti munkája miatt perel, az őt megsértő Grimani patríciust egész Velencének szóló szatírában intézi el, hű barátjának, Lamberg grófnak pedig *Icosameron*¹ című utópikus regényét ecseteli, melynek főszereplői az akkori

1 | *Istoria delle turbolenze della Polonia*. Valerio de Valeri, Gorizia. 1774.; *Né amori né donne ovvero la stalla ripulita*. s.n., Velence. 1782.; *Icosameron ou histoire d’Edouard, et d’Elisabeth*. L’imprimerie de l’école normale, Prága 1788.

műfaji trendnek megfelelően angol utazók. De unokaöccséhez, valamint Opizhoz intézett soraiból az is kiderül, milyen nagy jelentőséget tulajdonít magának a levél-írás műfajának: finom utalások, tetszetős szójátékok, mesteri ellentétezesek szövik át leveleit, melyek kiforrott retorikájuk mellett pedagógiai célzatosságnak sincsenek híján. Külön figyelmet érdemel például a Clary grófnőnek küldött, kora jelentősnek tartott regényeiről szóló kritikai fejtegetése, akárcsak az Elise von der Recke német kékharisnya figyelmébe ajánlott rövid Petrarca-kommentárja. A tollforgató velencei színészivadékra az arisztokraták is kénytelenek felnézni. Időskorában pedig Casanova jóformán minden alkalmat megragad arra, hogy írásban közvetítse gondolatait. De Ligne herceg ösztönző kompániája hatására például izgalmas *ars poeticát* fogalmaz meg levelében, miközben eszmecseréjüket filozófiai párbeszédnek formájában írja meg². És természetesen arra is gondot fordít, hogy levelezése során az *opus magnum* munkafolyamatát dokumentálja, csüggedéseivel, kételyeivel, nekibuzdulásaival, egy pillanatra sem feledkezve meg műve egyetemes jelentőségéről.

Sokoldalúság

Casanovát kiapadhatatlan tudásszomj jellemzi, megélhetési gondjai miatt azonban gyakran sarlatánként viselkedik. A spanyol pénzügyminiszter figyelmébe ajánlott, Sierra Morena betelepítésére vonatkozó demográfiai javaslatai közgazdasági szakirodalom ismeretéről tesznek tanúbizonyságot, de megvalósítására vonatkozó elképzelése igencsak regényszerű.³ A dózsét a bíborfestés technikájának felfedésével,⁴ a kurföldi herceget az aranycsinálás receptjével igyekszik magának megnyerni, mindkét esetben vitatható kémiai tudását kamatoztatva. II. Józsefnek a busás pályázati díj elnyerése reményében az uzsoráról ír hosszabb elmélkedést. A francia királyi udvarban a lottó bevezetésével próbálkozik, Szentpéterváron naptárreformot szorgalmaz,⁵ Varsóban szappanfőzde létesítését javasolja; változatos terveiről levelezésében gyakran tesz említést, miközben finoman jelzi, hogy cserébe számít az uralkodó vagy a különböző excellenciás urak kegyére.

Az egyik leglátványosabb irodalmon kívüli terepe a matematika. Három geometriai értekezést ír a „délloszi problémának” nevezett kockakettőzésről. Leveleiben azzal dicsekszik, hogy az ókori és modern kori tudósokkal ellentétben néhány évtizedes töprengés után sikerrel oldotta meg ezt az ősrégi feladványt, ezért kora jeles akadémikusait és intézményeit (többek között az angol, az orosz és a porosz akadémiát, különösen azok vezetőit) bombázza, tudományos elismerés, jövedelmező akadémiai tagság reményében. Nem jár sikerrel, valószínűleg nem a matematikusok irigysége miatt. Ugyanakkor az algebra sem áll tőle távol, s mivel nagyon gyorsan számol fejben, könnyűszerrel „mágikus” tudása szolgálatába állítja: Eva Frankot, a frankista szekta

2 | *Dialogues entre un prince et un philosophe*. Megjelent Jean-Christophe Igalens–Erik Le Borgne (szerk.): *Casanova. D'une plume indocile*. Laffont, Párizs 2024.

3 | Magyarul is olvasható, vö. Bengi László et al. (szerk.): *Szenvedélyek, formák, vallomások. In honorem Szávai János*, Pesti Kalligram, Bp. 2020. (A továbbiakban: *Szenvedélyek, formák...*)

4 | A bíborfestésről vö. „Londontól Nagyszebenig. Az álláskereső Casanova”. *Erdélyi Múzeum* 2016/3. 97–104.

5 | A naptárreformról vö. Orlovnak írott levelét uo.

vezérének lányát például matematikai alapon működő órakulmával igyekszik leveleiben elkápráztatni. Hasonló helyzetben ifjúkorában jelentős összegeket sikerült naiv arisztokratáktól kicsikarnia. Casanova orvosi ismeretei szintén nem lebecsülendők: medikus tudása segített szifiliszét kikúrálni, az anyaméhről szóló vitát kifigurázni, az emésztőrendszer működését bemutató pamfletsorozata⁶ pedig nevetségessé teszi azt a duxi orvost, akinek három év alatt sem sikerült az egyik kastélylakó hasmenését megfékeznie. De írásaihoz hasonlóan tudományos ismereteiből sem tud tartósan meggazdagodni: anyagi gondjai élete végéig kísértik, kenyéradó gazdájára kézíratai mellett százötven forint adósságot hagy örökül. A tudományok területén pedig megmarad szellemes dilettánsnak.

Casanova levelezése a 18. század mozgalmas történelmének tükré. A nagy események – a nagy francia forradalom, a Velencei Köztársaság bukása, az osztrák–török háborúk, Lengyelország felosztása – éppúgy levélírói érdeklődési körébe tartoznak, mint a kisebb horderejű epizódok, amilyen a svéd király elleni merénylet, a trieszti örmény szerzetesek ellehetlenítése, Mária Terézia poroszellenes kiáltványa vagy a Stuart hercegről keringő római pletykák. Gyakran rukkol elő történetfilozófiai elemzéssel, aktuálpolitikai kommentárral, művelődéstörténeti adalékkal: a drezdai képtárból ellopott Correggio-kép utáni nyomozás,⁷ a kancsal Vénuszok és a híres herétek elmélete vagy a velencei színházak nyári műsora derűvel fűszerezi a Lengyelország és Velence tragikus sorsán töprengő szerző történeti munkásságát. Életének utolsó, nyomtatásban megjelent műve⁸ pedig a frissen kiadott francia neologizmusok szótárát kritizálja, méghozzá nyílt levél formájában. Az ész századában istennő a levélírás.

Szenvedély

A levelezés a kapcsolattartás formája, így nem meglepő módon vezérmotívuma a barátság, mely az idegenbe szakadt, magányos velencei könyvtáros számára létfontosságú. Legközelebbi barátja a hasonló műveltségű és iróniájú libertinus, Max Lamberg brünni gróf, akivel harminc év alatt négyszáznál is több levelet váltott. Sajnos csak a neki címzettek töredékét őrizte meg a duxi hagyaték, a Casanova által írott leveleket a velencei saját kérésére a gróf testvére megsemmisítette.⁹ A Lamberg halálát sirató levélben Giacomo a grófhöz fűződő kapcsolatát nevezi élete legfontosabb barátságának, emiatt sem tud az elhunytat pótolni igyekvő Opizcal bensőséges viszonyt kialakítani. A csaslaui pénzügyi hivatalnok buzgalmából hiánytalanul megőrződött korrespondencia a hangzatos megszólítások ellenére kezdettől fogva döcög, s mihelyt egyiküknek apró szívességre van szüksége – Casanova pénzt szeretne kézírataért, Opiz pedig ajánlólevelet a fiának –, az elutasítás kölcsönös. Világnézetük eleve különbözik, hiszen a velencei libertinuszé szöges ellentétben áll a csehországi jezsuita növendékével, s a barátságról vallott felfogásuk szintén merőben más. Tudományos érdeklődésük

6 | Az orvosokat gúnyoló írása: *Lana caprina. Epistola di un licantropo*. s. n., Velence 1772. A posztumusz megjelent nyolc levél címe pedig: *Lettres d'un physicien ubiquiste*.

7 | Magyarul vö. „Két úti kaland: Spa és Drezda”. *Korunk* 2014/6. 82–85.

8 | J. Casanova: *A Léonard Snetlage*, s. n., Drezda. 1797.

9 | Kivételesen magyarul is olvasható, *Icosameronról* beszámoló levél. Vö. *Szenvedélyek, formák...*

folytán kerülnek közelebb egymáshoz, de Giacomót idegesíti partnere sznobizmusa: egyre lekezelőbbé és ingerültebbé válik, dühkitörése pedig pontot tesz a hat évig tartó levélváltásra. Földijével, Zagurival viszont huszonöt éven át haláláig felhőtlen a kapcsolata, mert levelezésük nem „feladat”, hanem valódi öröm. Hasonló meghitt viszonyt az öregkori levelek tanúsága szerint csak a Töplitzben lábadozó svéd tábornokkal, Sprengtportennek ápolt.

Casanova a szélsőségek embere: rettenetesen meg tud haragudni, ugyanakkor feltétlen csodálatra is képes. Hallert, a neves svájci botanikust lelkesen méltatja, Voltaire-t viszont mérhetetlenül gyűlöli: mindkettő alapja egy-egy látogatás. Előbbi esetében a nagy tudós széles körű tájékozottsággal párosuló, lefegyverző szerénysége váltja ki csodálatát, nem győz az őt beajánló ismerősének hálálkodni. Ezzel szemben Voltaire félvállról veszi az akkor még fiatal, se társadalmi, se irodalmi ranggal nem büszkélkedő velenceit, aki dühében életre szóló hadjáratot indít ellene. Nemcsak emlékirataiban és két, Varsóban írt gyilkos levelében támadja a franciát,¹⁰ külön kiadványt is szerkeszt, amelyben a Voltaire-t dicsőítő kritikuskokkal száll szembe,¹¹ író társa legtöbb szövegébe belekötve; egyik legsúlyosabb vádja a nevezetes szerző tájékozatlansága. Grimani őméltóságának szintén személyes sérelemtől vezérelve ugrik neki, ennek nyomán születik meg a már említett gyilkos satíra, melyben a főúr Herkulesként jelenik meg, akit elbizakodottsága miatt Augiász istállóinak kitakarítására ítélnék, ráadásul nemesi származása is megkérdőjeleződik. Az önérzetes Casanova azonban nem mindenkivel szemben ilyen vehemens, nemtetszését jóval kifinomultabb iróniával is ki tudja fejezni. Látványos példa erre a Batthyány Lajosnak küldött levele, amelyben a hercegen szeretné behajtani régi adósságát; miután ügyét illetően nem talál megértő fülekre, odaszúr az anyagi javakban nem szűkölködő ausztriai kormányzónak, és nagyvonalú gesztussal visszaküldi az atyai tartozást tanúsító elismervényt. Iróniája mellett persze öniróniája sem elhanyagolható, Opiznak például azt fejtegeti, hogy Epikurosz nem írt – „velünk ellentétben” – rossz verseket.

A szélsőséges Casanova nem utolsósorban heves magatartásának köszönhető a velencei Ólomkamrákba való bebörtönzését, s ez a felkavaró élmény egész életére rányomta bélyegét. A velencei politikai rendőrség sajátos módszerei között szerepelt az ítélet nélküli fogva tartás, helyesebben az ítéletet nem közölték a fogvatartottal, s azt sem lehetett tudni, pontosan mi indokolja az őrizetbe vételt vagy a kegyelmet. Amikor a befolyásos Grimani dühében durván megsérti, működésbe lépnek a régi reflexek, és gyorsan távozik Velencéből; kilenc évvel később azonban alázatosan bocsánatot kér tőle, segítőkész pártfogójának nevezve a nemes lovagot. Hasonló ingadozás tapasztalható öccséhez, Giovannihoz fűződő viszonyában, akit Opiznak csak „legnagyobb ellenségeként” emleget, miközben „szerető testvérként” beszélgetésre invitálja. Sőt, még az Opizcal való szakítást sem szánja végérvényesnek, sértegetései és sértettsége ellenére nyitva hagyja a közeledés kikapuját. Hirtelen haragú, őszinte bűnbánó lenne Giacomo, vagy csak óvatos duhaj? Bár emlékiratai alapján soha nem tűr megalkuvást, levelei árnyalják a magáról alkotott hősi képet, különösen a velencei hazatérés érdekében kötött alku dokumentumai.

10 | Az első levél fordítása a Korunkban jelent meg. Casanova: „A Soulé-levél”, *Korunk* 2021/11. 44–46.

11 | G. Casanova: *Scrutinio del libro « Éloges de M. de Voltaire par différents auteurs »*. Modesto Fenzo, Venence 1779.

Triesztben a helyi velencei konzul ügynöki megbízással fordul hozzá, Casanova pedig kapva kap az alkalmon, hogy hazája „hasznos szolgálatára” legyen. A Velencéből osztrák fennhatóság alá menekült örmény kereskedők kiutasítását célzó akcióban nemcsak folyamatos helyzetjelentéssel vesz részt, kihasználva a szökevényekhez való bejáratoságát, hanem a siker érdekében konkrét lépéseket javasol, diverzáns képességeiről tanúbizonyságot téve. A besúgói debüt meggyőző, a Köztársaság visszafogadja tékozló fiát, de súlyos árat kell érte fizetni: nem véletlen, hogy az *Emlékiratok*nak ezen a ponton szakad vége, s az sem, hogy a kevésbé dicső, nyolc évig tartó velencei tartózkodás fennmaradt leveleinek zömét az inkvizítoroknak szóló jelentések képezik.¹²

Casanova nevét az olvasó leginkább a női hódításokkal társítja, illő hát a hölgyekhez fűződő gyengéd szálakról is szót ejteni. Sajnos, kevés Giacomo által írott intim levél maradt fenn, fordított irányban jóval nagyobb a választék: párizsi menyasszonya (Manon Balletti, neves színészcsalád sarja) és velencei élettársa (Francesca Buschini, a szegény varrólány) leveleit ugyanis gondosan megőrizte, utóbbi a duxi letelepedést megelőző időszak megértésének becses forrása.¹³ De azért akad néhány érdekesség. Az előzmények ismeretében eléggé pikáns a hajdani szeretőnek címzett levélke, amelyben a finomkodó, „precíz” stílus az időközben jelentős irodalmi sikereket elkönyvelő hölgynek, Giustiniana Wynne-nek szól. Sértődöttség érződik viszont a trieszti Giosefa Torresnek írott levelében, melynek végén a sértett fél meglepő huzárvágásra szánja el magát: mellőzöttsége miatt költeményben vall szerelmet. Ez a kapcsolat egyébként merőben plátói: hónapokon át filozófiai eszmecserét folytatnak egymással, de amikor Casanova féltékeny lesz a hölgynek udvarló és végül kegyeit elnyerő úrra, rámenős vallomással próbálkozik.

Casanova utolsó szerelme Cécile Roggendorf, Kazinczy feleségének unokatestvére.¹⁴ A hozzá ismeretlenül is bizalommal forduló lányt pártfogásába veszi, személyesen ír udvarhölgyi állása érdekében a kurföldi hercegnek támogatólevelet. Kettejük között románc szövődik, leveleikben arkádiai szerepjáték maskarájában kacérkodnak – Casanova Longinosz, a Krisztust megsebző római százados, Cécile pedig Zenóbia, a rómaiakkal dacoló palmúrai királynő –, és annak ellenére, hogy sohasem sikerül találkoznuk (vagy tán épp emiatt), kapcsolatuk makulátlan. Az öreg könyvtáros nevelői célzatú szentenciákkal próbálja illemlre tanítani a tapasztalatlan ifjú hölgyet, miközben óva inti a csalóktól, akik szerinte csak azért dicsérik szembe, hogy elcsábíthassák. Saját tapasztalata beszélne belőle? Kétségtelen, hogy az idős Casanova tisztelettudóan közelít a szebbik nem képviselőihez, és nem kizárólag testi bájaikat méltányolja: a kifejezetten csúnya Elise von der Recke méltó szellemi partner a filozófiai elmélkedésekhez, a szentimentalizmus iránt rajongó Marie-Christine Clary irodalmi ízlésével, különösen Rousseau-utálatával vívja ki elismerését, a porosz király szeretője, Wilhelmine von Lichtenau pedig szellemességével nyűgözi le. De az öreg könyvtáros szívesen levelezik Waldstein gróf fiáért aggódó anyjával és a jótékonykodó Lobkowitz grófnővel is, jócskán túl égő vágyain.

12 | Közülük néhány Szerb Antal fordításában olvasható. Giovanni Comisso: *Velencei képek*. Helikon, Bp. 1982.

13 | Maximilien Vox (szerk.): *Mon cher Casanova. Lettres d'amour de Manon Balletti*. Daniel-Luxe, Lille 1945.; Elio Bartolini (szerk.): *Lettere a Casanova: Trentatre lettere di Francesca Buschini*. Casamassima, Udine 1986.

14 | Néhány Cécile Roggendorf-levél az Egyed Emese köszöntőkötetben olvasható. Kányádi András: *Szerelmes földrajz, felvidéki stílusban*. In: Bartha Katalin Ágnes, Bíró Annamária, Demeter Zsuzsa (szerk.): *Hortus amicorum*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2017. 166–171.

A francia Enciklopédia a 18. század legnagyobb szabású tudományos vállalkozása volt, harmincöt kötete több mint hetvenezer szócikket tartalmaz. Casanova kéziratos, duxi hagyatékban fennmaradt munkássága háromezer tétel felé közelít, levelezése ebből pontosan háromezer-ötszázhuszonhárom oldalt tesz ki, összesen ezerhétszáz-három levéllel, a tőle származó töredékeket, vázlatokat és másolatokat, illetve a neki küldött leveleket beleszámítva. A különféle könyvtárak állományában őrzött ismert és a talán még lappangó, illetve a magángyűjteményekben található, árveréseken feltűnedező leveleknek köszönhetően még ez a szám is növekedhet. A tiszteletet parancsoló, minőséggel párosuló kéziratmennyiség mellett kiterjedt érdeklődése és haladó gondolkodása folytán sem túlzás tehát a Duxban elhunyt velenceit utólag az enciklopédisták köré sorolni. Ízelítőül most négy levél magyar fordítását közöljük: filozófia, közgazdaságtan, matematika és természettudomány folytat itt a 18. század jelentős írójával játékos párbeszédet.

*Christine Clary hercegnőnek
Dux, 1789. szeptember 20.*

A filozófián számonkérték a tökéletes meghatározását. A csalhatatlan filozófia válasza így hangzott: tökéletes az, ami szép és jó. Mivel szívünk és lelkünk van, jogosan hajtunk fejet, ha egyetlen tárgy egyesíti e két tulajdonságot: a szép a szívet bűvöli el, a jó a lelket gyönyörködteti. Amikor szerelmesek leszünk, a szívet éri az első csapás, mert előbb látunk, mint gondolkodunk, és ha szerencsétlenségünkre haszontalanságban gyönyörködtünk, a megbánás nem késlekedik elszomorítani. Az ember nem lehet tehát eléggé résen, hacsak nem filozófus, márpedig a boldogsághoz mindannyiunknak azzá kell válnunk. Egy-egy palota vagy templom tetszetős homlokzata bámulatba ejt, s ez rendjén való; de mielőtt megdicséreném, mielőtt átadnám magam a palota, a templom, a kert által szerzett élvezetnek, meg kell vizsgálnom, jók-e, azaz szabályos-e szerkezetük. Egy nő első benyomásra lenyűgöz, ha nem vigyázok, rabul ejti a szívem, és talán vesztemet okozza, mert egy Charpillon¹⁵ is lehet; derítsük ki, jó-e, és csak utána szeressük, mert Isten a saját képére teremtette őt.

Bocsássa meg, kérem, hercegnő, ha leveleimben és fecsegéseimben pedellus benyomását keltem. Legyen megértő életkorom, nagy tapasztalatom és szívem iránt, melynek jóindulata az összes kudarcélményét meg szeretné osztani a faggatózó ifjúsággal. Vegye figyelembe, hogy nem így viselkedem, amikor meglett korúaknak beszélek vagy írok, és olyanokkal szemben sem, akiket nem tartok arra alkalmasnak, hogy meghallgassanak. Ön, ifjú és őszinte lévén, azt mondja, hogy *Héloise* (az elbeszélés) és a *Természeti tanulmányok* elnyerték tetszését.¹⁶ Ez az Ön szép természetéről árulkodik, így inkább nem mondok semmit.

Elmondása szerint *Pál és Virginia* története megríkatja. Ez a mű szépségét bizonyítja, és nagyon örülök, hogy szíve érzékeny a lenyűgöző báj támasztotta

15 | Charpillon: Marie Anne Geneviève Au(g)spurgher londoni kurtizán. Casanova leghíresebb félresikerült kalandja fűződik hozzá: a hölgy a bolondját járatta vele.

16 | Jacques Henri Bernardin de Saint-Pierre francia író. Az eredetileg három kötetben megjelent *Études de la nature*-t egy további, negyedik követte, melynek függelékében szerepel leghíresebb műve, a *Paul et Virginie* (1788).

élvezetre. De Önnek a jó élvezetére teremtett értelme is van. Mielőtt a templom, palota, színház szépségének átengedné magát, megvizsgálta-e a szerkezetüket? Megvizsgálta már, hogy jó-e *Héloise, Émile*,¹⁷ vagy *Pál és Virginia*?

Hát, ezt várnám el Öntől, hercegnőm. Héloise kapcsán már bevallotta, hogy a regény gyűlöletes. Hálás vagyok érte, ezzel csak fokozza az Ön iránt érzett szeretetem és tiszteletem. Remélem, belátja, hogy Virginia egy fikarcnyival sem ér többet. Mivel megkért rá, elküldöm erről az úton-útfélen kiadott műről írott, hetvenkét oldalas bírálatomat. A legelső lesz, aki értesül arról, min is töprengtem a múlt év decemberében. Hamarosan mindent letisztázok, amit erről a manírról írtam, és elképzelhető, hogy az egész letisztázom, mert szeretném, ha szerzője megtudná, hogy elolvastam és oly mértékben elnyerte megbecsülésem, hogy kötelességemnek éreztem kritikát írni róla.

Kérem, adja át hódolatomat a hercegnek, imádni való gyermekeinek¹⁸ pedig mondja meg, hogy miattuk jobban fogom sajnálni az életet, amikor Isten magához szólít. Biztosítsa, kérem, igen alázatos hódolatomról Rombeck asszonyságot,¹⁹ aki gyaníthatóan visszatért már Teplitzbe.

Maradok mély tisztelettel...

Marie-Christine Léopoldine de Ligne (1757-1830), Charles Joseph de Ligne herceg legidősebb lánya, Johann Nepomuk Clary-Aldringen herceg felesége. A fürdőiről nevezetes Töplitzben volt a kastélya, Casanova többször vendégeskedett nála. A sikeréhes velenceit dühítette kortársai sikeressége, ezért Voltaire és Rousseau mellett Bernardin de Saint-Pierre-t is kipécézte, de a terjedelmes, filozófiát teológiával szembeállító *Examen critique des Études de la nature et de Paul et Virginie* nem jelent meg életében, vélhetően az *Icosameron* anyagi csődje miatt.

II. Józsefnek

Felség,

A pusztá félelem, hogy Felséged előtt kedvezőtlen színben tüntették fel személyemet, megakadályozhatott volna abban, hogy színe elé bocsássam ezt az elmélkedést. De ha valaki egy nagy uralkodóról azt feltételezi, hogy figyelmeztetni kell, akár jó, akár rossz értelemben, sértést követ el. Nekem nem lehetett efféle félelmem, mivel uralkodása kezdete óta figyelemmel követtem Felséged minden tettét. Láttam, hogy annak a neveltetésnek, amelyben részesült, nincs más célja, mint lelkét az előítéletektől megszabadítani, melyeknek mindegyike ama mostoha helyeslés gyermeke, amit megelőzésnek hívnak. Nézetem, mely Felségednek a legmélyebb hódolattal adózik, vakmerőségem is indokolja.

Biztos vagyok benne, hogy Felséged nem emlékszik ismeretségünkre, és nem szégyellem, hogy ez a gondolat hízelgő. Kérem, Nagy Uralkodó, ne tartson szerénytelennek, mert ugyan nem szeretnék feltételezéseibe bocsátkozni, de remélem, hogy Felséged, miután elolvasta elmélkedésemet, nem fogja Felséged figyelmére méltatlannak találni. Erre egyébként csak egy órát kellene

17 | Jean-Jacques Rousseau regénye: *Julie ou la nouvelle Héloïse* (1761).

18 | Johann Nepomuk Clary-Aldringen hercegről van szó, és két gyermekükről.

19 | Marie Charlotte de Thiennes de Rombeke, szül. Cobenzl grófnő, Mozart zongoranövendéke.

áldoznia, s bár kétségtelen, hogy az idő pénz, még Marcus Aureliusnak is akadt efféle üres órája. *Non sordet lumen cum sordida tangit.*²⁰

Casanova

1789. március 16-án II. József pályázatot hirdetett egy olyan értekezés megalkotására, mely az uzsora megfékezésének lehetőségeit dolgozza ki. Barátja, Lamberg gróf biztatására Casanova *Lucubration sur l'Usure. Moyens de la détruire sans la soumettre à des comminatoires* (Töprengés az uzsoráról. Megfélemlítés nélkül való felszámolásának eszközei) címmel írt elmélkedést. Az 500 dukáttal kecsegtető díj kiosztása a császár halála miatt meghíúsult. Casanova francia nyelvű, keltezetlen levele másolatban maradt fenn, nem tudni, beküldte-e a napjainkban a Bibliothèque Nationale kéziratárában őrzött nevezetes pályázatát.

Brühlnek

Dux, 1790. június 10.

Uram,

Nincs oly igazság, melyet a bölcsesség nem vonhat kétségbe, legalábbis egy pillanatra, kivéve a geometriát, mert az értelem azonnal meggyőződik annak csalhatatlanságáról, amint a körző megmutatja. Ilyennek hiszem a kockakéttőzésről való bizonyításom. Azt kívánom, legyen nyilvános, nemcsak a személyes dicsőségre, hanem a geometriáéra is, *non tenuis in tenui.*²¹ Úgy látom, ennek a felfedezésnek nem szabad szerzőjével együtt sírba szállnia, s azt hiszem, ha egy angyal sugallta volna azzal a feltétellel, hogy senkinek se áruljam el, nem lettem volna hajlandó elsajátítani; terhesnek érzek mindent, amit az erkölcsről tudok, és az óvatosság titkolni szeretne.

Az a kívánságom, uram, hogy bizonyításomat, melyet van szerencsém önnek bemutatni, a nevezetes londoni Royal Society bírálja el és tegye közzé, ha valóban elfogadja, hogy az én átfogóm egy adott test kétszeres térfogatának köbgyöke, és hogy a középértékeim, ahol ugyanaz az átfogó és a görbe metszik egymást egy fizikai pontban, igazolják műveletem tökéletességét, amely a gyakorlatban is alkalmazható, amint a számművész számára ismertté válik, hogy e pont mértani helye az átfogó kiindulási szögével szemközti oldal 99/128-ad részén található.

Teljesen alávetem magam, uram, azon törvényszék tiszteletre méltó ítéletének, melynek műveletem bemutatatom, és hálás leszek, még ha a bölcsesség kivetnivalót talál is benne.

Maradok a legnagyobb tisztelettel,

A geometria régóta foglalkoztatta Casanovát, aki a „délósi probléma” megoldásán töprengve három értekezést is írt. A *Solution du problème déliaque*, két kiegészítéssel megtoldva, Drezdában jelent meg 1790-ben. A másolatban fennmaradt levélvázlat

20 | A fény nem szennyezi be magát, ha szennyet érint. Az idézet Marcello Stellato olasz humanista *Zodiacus vitae* című filozofikus költeményéből származik.

21 | Helyesen: *In tenuis labor, at tenuis non gloria*, azaz: „Semmi csekélység ez, de megőrzi nevünk e csekélység” Vergilius: *Georgica*. IV. 6 (Lakatos István fordítása).

címzettje régi párizsi ismerős, Szászország egykori franciaországi nagykövete: Johann Moritz Brühl von Martinskirchen gróf (1736–1809), matematikus és csillagász, a londoni Royal Society titkára.

A matematikai bekezdés fordítása Mezei Ildikó érdeme, hálás köszönet érte.

Franz Waldstein grófnak

Dux, 1797. január 27.

Az inspektornál többször láttam a szóban forgó tarka megamikroszt,²² anélkül hogy nevét vagy foglalkozását kérdeztem volna, ráadásul beszélni sem tudtam vele, mert csak németül beszél. Szóval soha nem jöttem volna rá, hogy boldogsága az Ön pártfogásától függ, ha egy szép napon, német nyelvű levelet találván az asztalon, nem kérdezem meg, kinek ilyen tetszetős a kézírása, és ki a levél címezettje. Mindenről tájékoztattak, és szívből örvendve, hogy Ön került szóba, leírtam a fehér lapra Isten akaratát. Ennek a szeszélynek köszönhetem azt a megtiszteltetést, sőt, élményt, hogy tegnap kézhez kaphattam az Ön szép levelét, amelyben játszi könnyedséggel tett hatalmas botanikai műveltségéről bizonysgót. *Laubibus arguitur vini vinosus Homerus.*²³ Ettől a naptól fogva igen szerényen néhány német könyvet kért tőlem okulás és szórakoztatás céljából, s én bevezettem a könyvtárba, ahol rábízta a választást. Ha ez a fiatalember a bölcsesség útján ugyanolyan nagy léptekkel halad, ahogy járás közben az utcán, hamarosan megcsinálja a szerencsáját. Annyit mondhatok, hogy illemtudásával mindenki tetszését elnyerte. Latinul magyaráztam el az inspektornak, amit Ön a pártfogoltja kapcsán mondott, s ő a következőt válaszolta: *Egomet ipse scribam comiti Francisco quod creabo quamprimum istum bonum juvenem scribam.*²⁴ Holnap, amikor találkozunk, igyekszem e jó hírt németül az ifjú tudomására hozni.

De térjünk megtisztelő levele lényegére. Ugyanazt a frissességet, jó kedélyt, gondolkodásmódot és példás kíváncsiságot sugározza, amely három évvel ezelőtt elválásunkkor jellemezte, tisztelt és szeretett uram. Holnap hírt adok erről testvérenek, József grófnak is. Bécsből várjuk, ahogy nyolc hónap óta nap mint nap rendületlenül. Ez az egyetlen általam ismert úr, aki kivételes tehetséggel hozza be az idővesztéséget. Caroline²⁵ hódolatát küldi. Ön új Aspasiának nevezte, és amikor elárultam neki, kiról van szó, azt hitte, Ön mindkettőnkön gúnyolódik; mindazonáltal Önt tartja korunk összes Waldsteinjai közül a legszeretetre méltóbbnak.

Utazásai olyan vidékeken, ahova senki sem kívánczik, felfedező géniuszaról árulkodnak, mely nem tudhatván mindent, amit mások tudnak, mindent meg akar ismerni, ami mások számára ismeretlen. Ezzel a dicsérettel illeti eposzában Homérosz Odüsszeuszt. Kárpátok, Erdély, Moldva, Havasalföld.

22 | A megamikrosz Casanova utópikus regényében, az *Icosameronban* szereplő óriás. Talán a Preising nevű alkalmazottat nevezi így, aki később a trebitschi Waldstein-birtokon lett asztalos. Az inspektor neve Dominik Steltzl, ő a kastély gazdatisztje.

23 | „Bort dicsért, látszik: meg is itta borissza Homerus.” Horatius: *Elégiák*. I. 19, 6. (Bede Anna fordítása).

24 | Magam is megírom Ferenc grófnak, hogy amint tudok, írok e derék ifjúnak.

Aspasia: görög filozófus, Periklész felesége.

25 | Caroline Werthmüller, Joseph Waldstein gróf cselédje és szeretője.

De félre a tréfával: hadd jegyezzem meg, hogy e tájak lakói előtt mutatkozva bizonyára többet adott nekik, mint amennyit tőlük kapott. Biztos akadt útitársa,²⁶ és ezúttal nem olyat választott, aki semmibe veszi Cicerót. Ha pedig olyan jegyzeteket készített, és olyan felfedezéseket tett, melyekre a természettudomány igényt tarthat, szerkessze meg, és bízva egy akadémiára, mely úgy bocsátja közre, hogy nem fosztja meg sem az Önt megillető dicsőségtől, sem kortársai elismerésétől.

Tisztes távolból követve az egyetemes tudományt, első hallásra elborzasztott az elnevezés: természettudományi! Dehát a kémia is hozzátartozik. Az, imádott grófom, Isten tudománya. Borehave²⁷ így gondolta, és igaza volt, de akár hiszi, akár nem, én sokkal inkább Szókratész tudományát szeretném bírni. Tanulság: az emberismerettől függ az a boldogság, amelyet hiába keres az élő természetben. Nem hittem volna, hogy Lengyelország jelenleg még számalomra méltóbb, mint a kimúlása előtti időszakában. Negyven esztendővel ezelőtt ismertem meg, Ön pedig most, jó lenne erről csevegnünk.

Napi kilenc órát írok, és jól vagyok. Van itt egy ifjú Roggendorf gróf,²⁸ akinek az Ön testvéröccse azzal akarja szerencséjét megcsinálni, hogy Ferdinánd gróf úr²⁹ Indiába készülő angol csapataihoz küldi.

Ahányszor csak levelet kapok Öntől, a *nunc dimittis*³⁰ fogom énekelni, mert szívvel-lélekkel a gróf úr alázatos szolgája maradok,

Giacomo Casanova

A levél címzettje Franz Adam (Ferenc Ádám) Waldstein-Wartenberg gróf (1759–1823), Casanova munkaadójának testvére. Természettudományos érdeklődése folytán Kitaibel Pál mecénása, barátja és munkatársa. Bécsben közösen jelentették meg *Magyarország ritka növényeinek leírása és képei* című, latin nyelvű összefoglaló munkájukat, ezért szerepel a növények neve mellett a nemzetközileg használatos *Waldst. et Kit.* A velencei halála után ő lett a duxi kastély könyvtárosa.

The Venetian Encyclopaedist: Casanova's Letters

Keywords: Casanova, Enlightenment, Encyclopaedia, Correspondence, Sciences

Giacomo Casanova was born three hundred years ago, and on this occasion, a comprehensive selection of his letters is being prepared for the Téka series at the Kriterion publishing house. We publish the preface, accompanied by four letters, to demonstrate the versatility of the writer, who is justly famous for the adventures he wrote about in his memoirs. The documents of his philosophical, scientific, economic and mathematical interests relate the Venetian seducer to his contemporaries, the French encyclopedists.

26 | A gróf kísérője Kitaibel Pál botanikus, a pesti egyetem tanára, a kémia és a botanika szakértője. Waldstein gróf bőkezűen támogatta tudományos gyűjtőútjait.

27 | Herman Boerhaave, a leydeni egyetem orvosprofesszora.

28 | Joseph Albert Ernst von Roggendorf, osztrák katonatiszt, Kazinczy feleségének unokatestvére.

29 | Ferdinand Ernst von Waldstein, az angol király szolgálatában álló tiszt, saját költségén állított fel egy ezredet Pymontban.

30 | Simeon imája Lukács evangéliumából (2,29-32): „Most bocsásd el uram, a te szolgádat”.